

Kovács Mária-Márta – T. Horváth Iringó – Tóth Levente

BETHLEN KATA ÖRÖKSÉGE

Teleki Józsefné egyházpártoló tevékenysége

Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa –
Kriza János Néprajzi Társaság
Kolozsvár 2026

TARTALOMJEGYZÉK

Ajánlás	7
Bevezető	11
Tóth Levente	
Bethlen Kata és az olthévízi református egyházközség alapítása	13
T. Horváth Iringó	
Bethlen Kata receptáblás abroszainak helye az erdélyi református textilállományban	27
Kovács Mária-Márta	
Bethlen Kata ötvöstárgyai a 18. század első felének tárgykultúrájában	43
Katalógus	61
Bethlen Kata adományai	191
Moștenirea lui Kata Bethlen. Patronajul eclesiastic a soției lui József Teleki	217
The Legacy of Kata Bethlen. The Church-Patronage Activity of József Teleki's Wife	219
Irodalom	221
Helynévmutató	236
Személynévmutató	240

Kiemelkedő szellemi és tárgyi teljesítmény, világszínvonal, és végre (száz, százötven év lemaradás-sal) elindulhat az erdélyi szellemi örökség egy kevésbé ismert szelete a szélesebb megismerés útjára. Ez fogalmazódott meg bennem, amikor 2021-ben találkoztam a *Kegyesség és/vagy reprezenáció c. kötet*tal. Néhány héttel a megjelenés után meglepetésemre elfogytak a könyvek, az utolsó hét példányból hatot megvettem, kérte a bolt, hogy egyet hagyjak nekik. Aznap ismertem meg a szerzők egy részét. Látva, hallva őket még erősebb lett a meggyőződésem, hogy szinte páratlan értékkel találkoztam, a könyv tartalmán túl a szerzők személyében és ezt az értéket alig ismeri valaki. Hamar eljutottunk oda, hogy javaslatomra egy második kiadást szerveztünk, és ebből a világ számos közgyűjteményébe és könyvtárába is elküldtünk egy-egy példányt. Ez a második kiadás rendelkezett már egy román és egy angol nyelvű összefoglalóval is.

Több mint húsz éves (!) kitartó munkával a Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár és az Erdélyi Református Múzeum kis csapata csodát alkotott! Az Erdélyi Református Egyházkerület 670 gyülekezeténél, a helyszíneken átvizsgált anyagait számba vették, dokumentálták, fotózták a levéltári anyagoktól a klenódiumokig (értékes tárgyakig). Ilyen alaposságú, mértékű és szakmai szempontokat szem előtt tartó munka sosem készült. Közel ötszáz év történelmi és művészettörténeti emlékanyagának olyan páratlan adatbázisa ez, ami most már feldolgozásra vár, tudományos, valamint ismeretterjesztő anyagok sokasága tud majd elkészülni belőle. Gyakorlott és fiatal művészettörténészek, levéltárosok, történészek évtizedekig kiapadhatatlan forrása jött létre. Olyan emlékanyaggal, amelyhez hasonlóak ma a fejlett világ közgyűjteményei állandó kiállításainak kiemelkedő darabjai, a New Yorki Metropolitan Múzeumtól a londoni Victoria és Albert Múzeumon át, a berlini Pergamon múzeumig. Minden jövőbeli kiadvány, tudományos munka nemcsak ráirányítja a figyelmet majd ezekre az értékekre, hanem teljesen új perspektívát nyit meg, és ennél csak a meglepetés lesz majd nagyobb. Új korszak kezdetén vagyunk. És ami a legfontosabb, hogy ezentúl ezek a tárgyak annál nagyobb biztonságban vannak majd minél több publikációban jelennek meg, és jutnak el a világ minden tájára.

Kiemelkedően fontos, hogy a magyar nyelvű kiadványok mellett románul és angolul, mint szakmai világnyelven is napvilágot lássanak, mert ez ma már elengedhetetlen.

A két világháború közötti Erdélyben számos civil és magánkezdemenyezés működött. Az Erdélyi Helikon, az Erdélyi Szépmíves Céh, a 653 (!) alapító részvényessel 1920-ban induló Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Irodalmi Társaság, olyan folyóiratok mint a Pásztortűz, a Hitel, a Korunk, az Erdélyi Tudományos Füzetek, az Erdélyi Szemle, vagy éppen az ifjúsági diákszervezetek (Erdélyi Fiatalok, Magyar Ifjúsági Keresztény Egyesület, Református, Katolikus Népszövetség). Az oktatási vagy éppen a népművelési kezdeményezések, és nem utolsósorban a művészeti és kulturális intézmények (színházak, mellett a gazdakörök, szövetkezetek, és a gazdasági és önszegélyező kezdeményezések, mint az EGE - Erdélyi Gazdasági Egylet vagy az EMGE – Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület. Szándékos

a hosszú felsorolás, így lehet érzékelni, hogy abban a húsz-huszonöt évben milyen nagy számú magán, civil finanszírozással létrejött önszerveződés volt. A szocializmus éveiben ezek mind ellehetetlenültek. A rendszerváltás óta közel 40 év telt el. Ez majdnem annyi, mint a kommunizmus időszaka. Hol vannak az életerős, független, nem az állam forrásaira váró szerveződések? Kevés van belőlük – sajnos. Pedig csak az a közösség igazán életerős, amelyik saját magát megtudja szervezni, független és plurális.

Az Erdélyi Történelmi Családok Kutató Központjának (ETKK) gondolata akkor merült fel, amikor két eltérő aspektusból, de ugyanarról beszéltünk Albert Attilával 2024-ben, egy nyári estén Marosvásárhelyen. Mindketten fontosnak tartottuk a civil, életerős és hosszútávra tervező magán-kezdeményezéseket, mindketten szívesen áldoztunk és áldozunk ezekre. Történeteiket hallgatva éltük meg szüleink-nagyszüleink és néhol dédszüleink generációjának hányatott, de tanulságos 20. századi időszakát. A alapítványi formában működő kutatóközpontot azért hoztuk létre, hogy elsősorban a 20. századi, kisebb részben a korábbi évszázadok időszakát kutassa, a még fellelhető emlékeket összegyűjtse, archiválja, a kutatók rendelkezésére bocsássa és lehetőséget adjon ismeretterjesztő anyagok és tudományos-szakmai tanulmányok létrejöttére. A munka Ugron Győző kollégánknak köszönhetően folyamatos, mi pedig elköteleztünk vagyunk abban, hogy az ETKK ne egy rövidtávú kezdeményezés legyen, hanem – ha van rá igény – akkor a több évtizedes működés feltételei biztosítottak legyenek.

Az ETKK 2025-ben átvette a Kastély Erdélyben honlap üzemeltetését. Célunk itt is egy magas szakmai színvonalú részletes adatbázis és archívum elkészítése és gondozása. Az épített örökség iránt érdeklődők gyorsan növekvő számát érthető, tartalmas segítséggel látjuk el. Ezek mellett teret kívánunk adni és támogatjuk a tudományos kutatómunkát, publikációkat és nem utolsósorban mind az ETKK, mind a Kastély Erdélyben esetében fontosnak tartjuk, hogy európai kontextusba kerüljön ennek az örökségnek múltja és jelene. Az erdélyi múlt szorosan kapcsolódik a történelmi családokhoz és itt kanyarodunk vissza a jelen könyvhöz és „özvegy” Bethlen Kata egyházpártoló, adományozó tevékenységéhez. Az ETKK céljai itt találkoznak ennek a kiadványnak a létrejöttével, és mi örömmel álltunk a kezdeményezés élére. A könyv önmagáért beszél. A tanulmányok magukban hordozzák a szakmai frissességet, a textíliák és ötvöstarjak pedig az ajánlás elején említett világszínvonalat egyértelműsítik. A következő oldalakon olvasható Kovács Mária-Márta által jegyzett bevezetőben említett Palotay Gertrúd munkái 80-90 évvel ezelőtt jelentek meg, ami az említettek mellett tűpontosan szemlélteti a könyv hiánypótló voltát.

Bilibók Botond

Hálás feladat lenne egybegyűjteni és feldolgozni azokat az Erdély-szerte ma még föllelhető írástali terítőket, himzéseket, fonalas munkákat, melyek valamilyen módon Bethlen Kata nevéhez kapcsolódnak. Folytatni azt a munkát, melyet igen eredményesen végzett a két világháború között Palotay Gertrud.

TONK SÁNDOR: Árva Bethlen Kata.

Bethlen Kata adományait bemutató installáció a bonyhai Bethlen kastélyban

Bethlen Kata fogarasi textíliái a bonyhai Bethlen kastély kiállításán

Kötetünk Tonk Sándor történész közel harminc éve megfogalmazott felvetésére ad ma választ oly módon, hogy nemcsak Palotay Gertrud kutatásainak folytatására vállakozik, hanem arra törekszik, hogy bethleni Bethlen Kata (1700–1759) egyházpártoló tevékenységének egészét összefoglalja. Ennek vázlatos, képi összegzését a *Két kastély egy család. A Bethlenek Bonyhán* című kiállítás keretében mutattuk be, amely 2023 óta a bonyhai Bethlen kastély állandó tárlata. A kiállítás csupán ízelítőt adott abból a sokrétű anyagból, amelyet a jelen kötetben részletesebben, forrásokra támaszkodva bontunk ki. Célunk nemcsak az adományok és tárgyi emlékek számbavétele, hanem annak ismertetése is, hogy Bethlen Kata egyházpártolása hogyan illeszkedett korának vallási, társadalmi és családi hálózataiba. A kötet tanulmányai és részletes katalógustételei ezért a tárgyak és levéltári adatok vizsgálata mellett arra is kísérletet tesznek, hogy feltárják e támogatások motivációit, működését, a patróna és a támogatott egyházközségek kapcsolatát. Az adományokat a 18. század első felének tágabb kontextusában vizsgáljuk, részletesen bemutatjuk azokat a folyamatokat, amelyek hosszabb távon hatással voltak az érintett gyülekezetek életére.

Szándékunk nem újabb „Árva” Bethlen Kata életrajz összeállítása volt. Inkább adományai segítségével kívántuk megrajzolni szellemi profilját: a határozott és befolyásos nő képét. Nem riadtunk vissza olykor a köré szövődött mítoszok átrajzolásától sem. Ebből a nézőpontból Bethlen Kata egyházpártolása nem csupán kegyességi gesztus, hanem családi és társadalmi kapcsolatrendszerre épülő következetes tevékenység, adományai nemcsak tárgyi emlékek, hanem a korszak mentalitásának lenyomatai is.

Szólnunk kell arról a kutatómunkáról és szakmai közösségről is, amely az itt közreadott kötetet létrehozta. Ahhoz, hogy valóban átfogó kiadvány születhessen és Bethlen Kata egyházpártolásának teljes keresztmetszetét adhassuk, elengedhetetlen volt az erdélyi református egyházközségekben őrzött tárgyi örökség részletes feltárása és pontos ismerete. Ezt a munkát a kötet szerzői Ősz Sándor Előddel együttműködésben, húsz év kitartó kutatása után, 2025 novemberére a teljesség igényével végezték el. Ennek eredményeként az Erdélyi Református Egyházkerület 670 gyülekezetének klenódium-, textília- és levéltári anyaga leltározásra került. Ez a nagy volumenű adat- és tárgyfeltárás teremtette meg e kötet alapját, ugyanakkor új kutatási lehetőségeket nyitott: egyszerre teszi áttekinthetővé az erdélyi református gyülekezetek tárgyi örökségének egészét, és biztosít összehasonlító szempontokat az adományozások rendszeréről. A fennmaradt tárgyalományhoz kapcsolódó gazdag levéltári forrásanyag segítségével nemcsak a ma is meglévő klenódiumok és textíliák története rekonstruálható, hanem fény derült az időközben elveszett, megsemmisült darabokra is, a kötet így a 18. század első felének állapotát rögzíti.

A kiadvány az Erdélyi Református Múzeumi Kiadványok című sorozat második köteteként jelenik meg az Erdélyi Történelmi Családok Kutatóközpont támogatásával.

Kovács Mária-Márta

Az olthévízi Iubar Solis Iustitiae (...) címlapja

Bethlen Kata és az olthévízi református egyházközség alapítása

Tóth Levente

Az eklézsiaalapítás körülményei

Az Erdély református múltjával foglalkozó történeti munkákból részletesen ismerjük a Bethlen család egyházpártoló tevékenységét. A család képviselői részt vettek a Főkonzisztórium vezetésében, ott ültek Erdély református kollégiumainak és gimnáziumainak vezetőtestületében, és jelentős adományokkal járultak hozzá a protestáns értelmiség kineveléséhez. Iskolákat alapítottak, kollégiumi könyvtárakat gyarapítottak, diákokat segítettek itthoni és külföldi tanulmányaik során, lelkészi, tanítói állásokat tartottak fenn. Patrónusi tevékenységük ezen része kellőképpen ismert az egyház és a család történetével foglalkozó művekből.¹ Ezeken túlmenően a legújabb kutatásoknak köszönhetően számos olyan tevékenységük körvonalazódik, amelyek meghatározóak kis közösségek, vagy kisebb régiók sorsának alakulása szempontjából.

A család története szorosan összefonódik a történeti Udvarhelyi Református Egyházmegye életével, a Bethleneknek az itteni egyházzervezésben, gyülekezetalapításban játszott szerepét korábban több írásban is érintettük.² Vizsgálódásaink során arra kerestünk választ, hogy hol és mikor alapított a család gyülekezetet az egyházmegye területén, hogyan ment végbe ténylegesen az egyházzervezés, kik voltak az alapítók és fenntartók. Szándékunk az volt, hogy az indíttatást is megnevezzük: mi az alapító célja, miért alapít gyülekezetet és miért épp ott?

Bethlen Kata olthévízi gyülekezetalapítását részletesen ismerjük. Az új egyházközség megalakulásának története különleges fejezetet képez mind a református, mind az unitárius egyháztörténetben. Mindkét felekezet papjai szemtanúként jegyezték fel az eseményeket, és mindenki a saját szemszögéből értelmezte a folyamatot.³ Míg előbbi szerint sikertörténet, az igaz hit terjesztésének eredményessége, addig az unitárius fél üldöztetésként, a közösség folyamatos zaklatásaként örököltette meg a folyamatot.

Mielőtt a két narratíva bemutatására térnénk, előjáróban rögzítenünk kell a tényeket. A 17. század elején a település lakói unitáriusok voltak. A református eklézsia megszervezése, fenntartása a Bethlen család megjelenésével függ össze. Bethlen Sámuel 1683-ban jegyezte el borsai Nagy Tamás és Toroczkai Kata lányát, Borbálát, majd egy év múlva a lakodalmat is megtartották Keresden. Nem sokkal ezután a két borsai Nagy lány (Klára, Bethlen Elek felesége és Borbála)

1 P. SZATHMÁRY 1868; SIPOS 2000; JAKÓ 1976; LUKINICH 1927.

2 TÓTH 2010; TÓTH 2014.

3 A *Iubar Solis Justitiae*... kezdetű olthévízi református egyházi krónikáról és az olthévízi unitárius lelkészi naplóról van szó. A forrásokról alább bővebben,